

מטבעות ציוריים כמקור היסטורי

מאת עקב מזורר

במאמר שלහלן נדון במטבעות של ציורי התקופות שונות ובהקשרים שבין ההוויה ההיסטורית למוטבע על-גבי המטבעות. דיווננו כאן הוא בתקופה שבין המאה הראשונה והמאה השלישית לספירה. ולעתנטנו, היחסים שבין באיכו השולטן ויושבי העיר, שבאו לידי ביטוי בחומר ספרותי¹, משתקפים אף מן המטבעות.

א. תקופה המרד הגדול

מטבעות של ציורי מופיעים לראשונה בסוף ימי מלחתם היהודיים ברומיים. העיר ציורי נשארה נאמנה לשולטון הרומי בימי המרד הגדול ונראתה כי מכל יהודי הארץ נתו תושביה ביותר לפרש עם השולטון הרומי. לדברי יוסף בן מתתיהו, יצאו אנשי-העיר "ברברת שלום לקראת המצביה" [החדש, אספסיאנוס] והבטיחו כי בכל אותן נפשם יהיו נאמנים בבריתו גם נגד אחיהם"². יוסף בן מתתיהו הציג את אנשי ציורי של שנת 68 לספירה כאנשי ריאליסטים אשר ראו את הנולד והעדיפו שלא לצאת למלחמה נגד רומא. בהתייחסו לאנשי ציורי בעקבות המאורעות הוא משתמש בביטוי 'חושי שלום' (εαυτονοσοφρηκρα).³

המטבע שנשתמרו מתקופה זו פורסמו מכבר. המטבע הראשון, אינו גדייר ביותר, ופורסם עוד על-ידי היל⁴ ונדון בהרחבה על-ידי סייריג.⁵

מטבע 1

פנים: כתובות בתוך מעגל מוקף זר :

LAI / NEPΩΝΟ / ΚΛΑΥΔΙΟΥ / KAICAPO / C

גב: צמד קרני-שפע מצטלבות, ביניהם קדוקאות. הכתובות :

1. למעמדה של ציורי בתקופה זו ראה: א' ביכלר, מחקרים בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 12-27.

2. מלחתם היהודיים, ג, 34—30 (תרגום שמהוני: ג, ב ד).

3. שם, שם.

4. G. F. Hill, *B.M.C. Palestine*, London 1914, p. 239, no. 5 and p.c.

5. H. Seyrig, "Irenopolis—Neronias—Sephoris", *Numismatic Chronicle* [NCh :], לולן 1950, pp. 284—289 "Irenopolis—Neronias—Sephoris — An Additional Note", NCh, 1955, pp. 157—159

**ΕΠΙ / ΟΥΕCΠΑCIANOY EIPHNOPOLI NEPΩNIA
CEPΦΩ**

משקלם הממוצע של מטבע זה 18 גרם (אוסף א' גראוסוירד, ירושלים).

המטבע השני נדיר, והוא פורסם לראשונה על ידי מ' נרקיס.⁶

מטבע 2

טני: זהה למטבע 1.

גב: במרכו — האותיות הלאטיניות SC, בשטח ומסביב — כתובות:

**ΕΠΙ ΟΥΕCΠΑCIANOY EIPHNOPOLI NEPΩNIA
CEPΦΩΡ**

הכתובת המלאה משוחזרת בעורף קטעי-כתובות מכמה מטבעות מסווג זה, שכן לא נתגלה עדין מטבע שלו. תרגום הכתובת:

בימי אפסיאנגו. ארנופוליס [עיר השלום] — נירוניאט-ציפורי.

משקל ממוצע 10 גרם (אוסף בנק ישראל, ירושלים). ערכו של המטבע — מחצית ערכו של מטבע 1.

התאריך — שנות 14 — מתיחס לשנות שליטה של נירון. השנה היא שנות 68 לסתירה והמטבע נטבע, ללא ספק, בציפורי, הקרויה גם "עיר השלום, על שם נירון".

עיר השלום. סייריג מציע לקשר את מתן התואר 'עיר שלום' (Αἰρηνόπολις) עם סגירתו של מקדש יאנוס ברומה בשנת 64 (אקט של 'שלום רומי'). ואולם נראה כי יותר הצעתו של נרקיס, הקשור תואר זה עם המאורעות הפוליטיים של שנות 68 לספירה בהם הפגינו תושבי העיר עמדת מתחנה וייתכן כי אף נתנו ביטוי פורמלי ליחסים אלה עם הרומים. הצעתו של נרקיס נראית נכונה לא רק בשל ריחוק הזמן מאירוע שער יאנוס וקשרם של המאורעות בארץ-ישראל למועד טביעת המטבע; אלא אף בגין הביטוי 'עיר שלום' — 'חושי שלום', המצויר בדברי יוסף בן מתתיהו בהתייחסו למעשה אנשי ציפור ומטבע על-גבי המטבעות. ביטויים זהים אלה מקרבים את הסברה כי המטבעות נטבעו בהקשר

⁶ מטבע זה פורסם לראשונה ויוחס לציפורי על-ידי מ' נרקיס, מטבעות היהודים, ירושלים תרצ"ז, עמ' 111. וביתר פירוט במאמר: "אנשי צפורי ואפסיאנגו", ידיעות החברת לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה, יז (תש"ג), עמ' 108–120. אני מקבל את קריאתו של נרקיס ומידlich את זו של סייריג. ביחס לתמונה תאריך גוסף ('שנת 11') המופיע על-גבי המטבעות לפי קריאתו של נרקיס. בין המטבעות שבדקתי לא מצאתי אף רמז לאפשרות מעין זו.

לעמדתם המתוונה של אנשי-העיר. סברה זו נתמכת אף בפרטים האחרים שעל-גבי המطبوعות כפי שאנו מציגים אותם בסWOOD.

אספסיאנוס. התופעה המעניינת השניה הראיה לחשומת לב מיוחדת במطبوعות אלה היא אוטרו של אספסיאנוס. שמו נזכר גם במטבעות קיסריה שנגבשו באותה שנה.⁸ בשנת 68 לספירה היה אספסיאנוס מפקד הצבא הרומי בארץ-ישראל, וולשותו עמד כנראה כוח צבאי גדול מהרגיל.⁹ סייריג מציבע על התופעה ששמו של מפקד הצבא הרומי לעולם איןנו נזכר על-גבי מטבעות הפרובינקיה אלא על-גבי מטבעות עירוניים (מוניקייפלאלים) בלבד.¹⁰ יש כאן אפוא מעין יוזמה פרטית של הרשות העירונית שטבשו את המטבע ללא פקודה מגבוה. אפשר שיזומה זו של הערים קיטריה וציפורி בשנת 68 לספירה, שטורתה לכבד את שמו של אספסיאנוס בהוכרתו על-גבי מטבעותיהן (לצד שמו של הקיסר הרומי דאו, נירון) מצטרפת לדבריו יוסף בן מתתיהו בעניין החיווי של הכתרת אספסיאנוס לקיסר רOME¹¹; ואולי הוכרתו של אספסיאנוס במטבעות ציורי בשנת 68 לספירה מסייעת לטענה שתושבי ארץ-ישראל ראו בו כוח עולה שצפוי לו עתיד חשוב.¹²

נירונייס. נוחל שגור באוטה עת היה לצרף את שמות הקיסרים השונים לשמות הערים אשר הרשות טובעת המטבעות חפזה ביקרם — קרים של הערים ושל הקיסרים כאחד. לדוגמה: העיר פניאס נקרה לכבוד הקיסר נירון גם נירונייס על-ידי אגריפס השני נקרה כבר בשנת 61 לספירה.¹³ ברוב המקרים משתמר שם הקיסר לאורק ימים ומשתלב בשם העיר גם לאחר מותו.¹⁴ ואולם במקראה של העיר ציורי (כמו גם בעיר פניאס) השם נירונייס נעלם מיד לאחר מותו של נירון, ללא ספק בעקבות מותה שמו של נירון הקיסר על-ידי הקיסר החדש והעם הרומי (*Damnatio Memoriae*).

8 L. Kadman, "The Coins of Caesarea Maritima", *CNP* (1957), nos. 18, 19
9 לדעת סייריג נחשב אספסיאנוס כבר או כמושל עליון בארץ-ישראל.

10 Seyrig, *NCh*, 1955, p. 158

11 יוסף בן מתתיהו, מלחת היהודים, ג, 400—401 (תוגום שמחוני). חיווי של הכתרת אספסיאנוס לקיסר עוד בחיי נירון נמצא גם אצל טקיטוס (ראה: Tacitus, *Hist.*, I, 10; V, 13) ובזטוניוס (ראה: סבטוניוס, חי שנים-עשר הקיסרים, אספסיאנוס, 4). אפשר שבמרות, וביתוד בארץ-ישראל, ייחסו כבר בשנים 67–68 לספירה חשיבות רבה למעמדו של אספסיאנוס, משבר לדרכו נמצביה עליון של הצבא, וניבאו לו גודלו, אם בשל אישיותו והשפעתו ואם בגלגול אופיו המפוקף של נירון.

12 ואות לנכין זה אף את שיחת ריב"ז עם אספסיאנוס בבלי, גיטין גו ע"א—ע"ב.
13 [להלן: *משורר*] Y. Meshorer, *Jewish Coins of the Second Temple Period*, Tel Aviv 1967, pp. 83–87
14 כגן העיר ניאפוליס (שם), שנקרה 'פלאבה' על-שם משפחת הקיסר אספסיאנוס, גם במאות השנייה והשלישית לספירה.

[4]

הסמלים. אין ספק שלפנינו מطبوعות שנطبعו על-ידי רשות עירונית יהודית, ועל כן אין בהם זכר לצלם הקיסר או לסמלים פגניים שעשוים היו לעורר התנגדות בקרב אוכלוסיית העיר היהודית.

הצירוף של צמד קרני-שפע וקדוקאות בינהין כבר הופיע כסמל במטבעות הורדוס המלך ובנו ארכיאלאוס¹⁵, נצבי רומה ביהודה¹⁶ וכן במטבעות אגריפס השני שנطبعו בפניהם¹⁷. מעניין במיוחד במיוחד הצירוף SC במטבע 2, בהיות צירוף זה אופייני למטבעות הברונזה של רומה שנطبعו לפי החלטת הסינט — Senatus Consulto. ייתכן שבכללו של אותיות אלה במטבע היהודי של ציפוריו לאחר ההשלמה והכינעה לרומים בידי המלחמה מובע מעין רצון להזדהות עם העם הרומי¹⁸.

ב. ציפוריו של אחר חורבן בית המקדש השני בימי טריאנוס, בשנים 98—117 לספירה, הטעיו בציפורי מטבעות בשמו של הקיסר. המטבעות הוטבעו על-ידי הרשות המקומית שותיתה אף בתקופה זו ולא ספק יהודית — הדבר התבטא אף על-גביו מטבעות. ניתן לנחות את מטבעות ציפוריו מתקופה זו בשם 'יהודים-רומים', שכן צدم האחד מוקדש לקיסר רומי, טריאנוס, ואילו הצד השני של המטבעות מופיעים סמלים יהודים. זהה סדרה בת ארבעה עריכים שונים, הכולם כתובות יוונית) זהה, ΝΩΝΗΡΩΕΣ, כלומר: של אנשי ציפוריו¹⁹.

מטבע 3

המטבע הגדול ביותר.

علיו נראה זר עליים, והכתובת נמצאת בטור הור.

מטבע 4

המטבע השני בגודלו.

علיו נראה עץ-תמר, ומתחתיו — הכתובת.

15 משורר, 53, 56.

16 שם, 222.

17 שם, 99. צמד קרני-השפע ללא קדוקאות היה סמל פופולארי עוד יותר. ראה את מטבעות שליטי בית-חטמוגני: משורר, שם, 12—16, 18—20, 22—35.

18 אין לשווות את התופעה הזאת במטבעות ציפורוי לדוגמאות של מטבעות אנטוכיה או חתריא ה'פרובונקיאליים'. כאמור, מטבעות ציפורוי הם בעלי אופי שונים. הם מטבעות מונקיפאלים כמעט יהודים, ללא צלם הקיסר עליהם. ועל כן יש בהופעת האותיות האלה ממשמעות בולטות של הזדהות עם העם הרומי. אגריפס השני, המלך היהודי שיזום פעילות זאת,طبع מאוחר יותר מטבעות נוספים, הפעם בשמו, שב עם האותיות SC, באורה משמעות. ראה: משורר, 142.

19 היל (לעיל, הערתא 4), ע' 1—3, לוח I.

מטבע 5

המטבע השלישי בגודלו.

עליו נראה קדוקאום.²⁰

מטבע 6

המטבע הקטן ביותר.

עליו נראה שתמי שיבולי-חיתה.

מטבעות אלה מתייחדים בסמלים הנגיטראליים שעלייתם, לעומת שאר המטבעות ארץ-ישראל המשופעים בסמלים פאגאניים באותה תקופה²¹. בכמה ערים בארץ-ישראל היו מרכיבים יהודים גדולים וחשובים באותה עת, כגון קיסריה ותבריה; ואף-על-פיין מופיעים על מטבעותיהן סמלים אליליים, ואילו בצייפות המטבעות הם 'יהודים'. אף הכתובת שעלה פנוי המטבעות יוצאה דופן. סביר לראשו של טריינוס מופיעה הכתובת שעל-TPAIANOC הוא בלבד למטבעות ציפורים: אין לנו מזcame דוגמתו אף במטבעה אחת של העולם העתיק.²² מקובל הוא שסביר דמותו של הקיסר מופיעים תاريיכו, אך לא כל מלחת ביאור. לתוספת חריגה זו במטבעות ציפורים משמעותה במינה. נראה שהוכחות הבלעדית לטבע 'מטבעות יהודים' מרווחה בביטוי 'נתן' (ΕΔΩKEN) – זכות מפורשת שנייתה על-ידי הרומים, ועל כך מודים שלטון העיר לטריינוס קיסר. התופעה כולה – הסמלים והמטבע – מלמדת על יחסם מיוחדם ששררו בין המועצה (הבולה) של ציפורים לשפטונות, יהסים שאפשרו לאנשי-העיר לטבע, באישור הקיסר, מטבעות יהודים של ממש.²³

בסוף ימי-שלטונו של טריינוס פרץ מרידת היהודי גדול – 'פולמוס קיטוס' – שהקיף כמעט

20 סמל הקדוקאום מופיע במטבעותיהם של המלך הורדוס ובנו הורדוס ארכילאוס, וכן במטבעות נצבי רומי ביהודה ובמטבעות אגריפס השני. ראה: משורר, 39, 53, 56, 99, 143.

21 מטבעותיה של עיר ארץ-ישראל מצטיינים בכך שהם מתארים בדרך כלל את הרקע הפולחני הפגאני שלהם, על-פי רוב אללים ומקריםיהם. מביניהם כל שפע הערים שטבעו מטבעות, רק במטבעות נאפרוליס (שכם) מי מיט דומיטיאנוס אפשר למצוא תופעה דומה לו של מטבעות ציפורים, דהיינו מבחר דומה לה של סמלים יהודים: דוד-טלר, עז-תמר, קרני-שפע, אשכול-ענבים וшибולים, ככל הנראה בהשפעת הקהילה השומרונית במקום. ראה: היל (לעיל, העירה 4), לוח 7, 8–12.

22 ראה: היל, שם, עמ' ווא, הערתא 1. היל מזכיר את הביטוי ΕΔΩPEA (מתנה), המופיע על כמה מטבעות רומיים פרובינקיאליים, ואולם, אין לנו מזcame בדוגמאות זו קשר אמיתי לעניינו.

23 ג' אלון, "האסטרטגים בעיר ארץ-ישראל בתקופה הרומית", תרביץ, יד (תש'ג), עמ' 145–155.

[6]

את כל הקהילות היהודיות בעולם העתיק, מרדי נגד מלכות רומי. מריד זה דוכא רק בראשית תקופה שלטונו של הדריאנוס. אין לנו ידיעות באשר למקומה של ציפורי במריד ואם נטלו אניות חלק בו. ואולם בפתחו לגמרי נפסקת טביעה המטבחות בצייפות בימיו של הדריאנוס. לא כן הדבר בעיר הסמוכה טבריה או בקיסריה הרחוקה יותר. בעירים אלה נטבח בתקופה זו שפע של מטבחות בשמו של הדריאנוס.²⁴ ניתן אולי לקשור את הפסקת הטביעה בצייפות בINUו של הקיסר על היהודים בעקבות המרד הזה. שהרי בניגוד לעיריהם אחירות השהיין מושבות על-ידי יהודים ונוכרים באותה תקופה, ציפורי הייתה עיר יהודית, ולכן אפשר היה לראותה בה מרכזו היהודי (שאלוי אף יום כמה מפעולות המרד).²⁵ אפשר שסביר מאנידוא ברומי כי בהעינויו את העיר היהודית המובסת, הוא מעונייש את היהודים בכלל. אמנם יש הוסברים שמטבחות לא נטבחו במננו של הדריאנוס בצייפות בغال מריד בראש כוכבא (135—132 לספירה); ואולם, בין דיכוי המרד בידי טרייאנוס (117 לספירה) ומריד בר-כוכבא עברו כחמש-עשרה שנים שבהן בלט הייעדרם של מטבחות ציפורי, דווקא לאחר טביעה עירה במיוחד בידי טרייאנוס. נראה אפוא לקשור את הפסקת הטביעה בצייפות בתוצאות פולמוס קיטוס, ומכאן עדות נוספת למעמדה המייחד של ציפורי היהודית באותה תקופה.

הטבחה בצייפות נתחדשה רק בימי אנטונינוס פיוס ובਮתקנות שונה לחולוין: שם העיר שונה והפרק לדיקיסטריה²⁶ ומטבחות העיר איבדו את צביונם היהודי — הסמלים מתארים פולחן אלילי בלבד. כך, למשל:

מטבע 7

פנימ: ראש אנטונינוס פיוס לימיין. מסביב כתובות יוונית.

גב: הרה, אשת זיאוס, ניצבת כשהיא מביטה שמאליה ומחזיקה בידה קערת-נשך.

נטבע בימי אנטונינוס פיוס.

לאחר ימי אנטונינוס פיוס נפסקה לחולוין טביעה המטבחות בעיר. לא נדע את סיבת ההפסקה.²⁷ הטבחה חודשה רק ביוםיה של يولיה דומנה אמו של קרקלא.²⁸ אולם נראה

24 ראה: היל, (*לעיל, העלה 4*), עמ' 8–9, 21–22.

25 על ארבעת ראשי בית-הדיון הגדול בצייפות נאמר שישבו חרש'. ראה: חוספה כלים בבא בתרא ב ב (מדורות צוקרמןDEL, עמ' 591), שם מוזכרו על האפשרות שתיה להם קשר למרד היהודים בידי טרייאנוס, ואם כך — ציפורי עצמה מעורבת בו.

26 שמה המלא של העיר, כפי שהוא מופיע במטבעות: "דיקיסטריה הקדושה ועיר מקלט אותו נומית".

27 אפשר שתושבי-המקום העדיפו העיר מטבחות יווניות על-פני מטבחות פגאנים, או אולי בגין מדיניות שאינה קשורה בתושבי-המקום.

28 Y. Meshorer, "Hoard of Coins from Migdal", *Atiqot*, XI (1976), p. 70, nos. 143, 144

מטבע 1

מטבע 2

מטבע 3

מטבע 4

מטבע 5

מטבע 7

מטבע 6

[8] שמתבעות אלה נקבעו בדיקסירה בימיו של קראלאן בנה ולא קודם לו; שכן אילו נקבעו בימי בעלה ספטימיוס סברוס תהיה תמורה עובדת הדירם של מתבעות ספטימיוס סברוס בדיקסירה. על תקופת קראלאן בציורי אנו דנים בסמוך. שעתה הגדולה של ציורי כמרכז היהודי החשוב בארץ-ישראל כמקום-מושב הסנהדרין, הגיעה בתקופת השיא של יהודה הנשיה, כנראה לא לפני שנות 200 לספירה.²⁹

ג. ציורי ורומי בימי רבי יהודה הנשיא

בהתה החומר הספרותי המתיחס לתקופת רבי משופע ביתם,ណזן חומר זה במחקרים רבים³⁰. הניסיון שלhalbן מתייחד בהצגת משמעותן של מספר אגדות על רקע מציא נומיסמאטי שuid כת לא עמדו על טיבו ומשמעותו הרחבות.ណזן אפוא במספר אגדות הקשורות ביחסיו המיתולוגיים של רבי יהודה הנשיא עם הקיסר הרומי בז'זמננו המכונה במקורות אלו אנטונינוס.

טרם נעסק באגדות נער שזיהויו המדויק של אותו קיסר רומי, בז'זמננו של רבי יהודה הנשיא, לא היה ברור בדורות האחרוניים והועלו הצעות שונות לפטור תעלומה זו³¹. ביום התקבלה על דעת רוב החוקרים ההנחה שידידו של רבי יהודה הנשיא היה

²⁹ תלדות נזרדי הסנהדרין מובאות בכמה מקומות בתלמוד, כגון: "גלות סנהדרין מגמרא מלשכת הגזית לחנות ומנהנות לירושלים ומירושלים לבניה ומיבנה לאושא ומואשא ליבנה ומיבנה לאושא ומואשא לשפרעם ומשפרעם לבת שעריהם ובבית שעריהם לציפורי ומציפורי לטבריה". ראה: בבל, ראש השנה לא ע"א-ע"ב.

S. Krauss, *Antoninus und Rabbi*, Frankfurt a.M. 1910; L. Wallach, 30 "The Colloquy of Marcus Aurelius with the Patriarch Judah I", *JQR*, XXXI (1941), pp. 259-286 ; A. Guttman, "The Patriarch Judah I — His [להלן: גוטמן] ; ואילך] ; [להלן: גוטמן] ; לילה], ס' פראלי, Birth and His Death", *HUCA*, XXV (1954), pp. 239-261 "לכויות הכרונולוגיה של הנשיים במאה השניה והשלישית", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ב, ירושלים תש"ו, ע' 55-57 [להלן: ספרא]. על רבי יהודה הנשיא ומעמדו המוחיד ראה: אלון, תלדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ב, תל-אביב תשט"ג, ע' 124-148 [להלן: אלון]. וכן לאחרונה: א' קלימן, "DOI-מכתניות בימי של רבי (עינויים במשנת "הזהב קונה את הכסף")", ציון, לח (תש"ג), ע' 48-61.

³¹ תחילתה, עוד לפני שנחקר לרפרטיו הרקע הכרונולוגי המדויק של רבי יהודה הנשיא, סבר קרואס שאנטונינוס זה הוא אנטונינוס פיטוס (138-161 לספירה). ואלאן הציג כי המדבר במרקופ אורוליז על סמד דמיון כביכול בין הפילוסופיה של מרקוס אורוליס וכמה מהגונאים הקשורים בשאלות הפילוסופיות אותן שאל כביבול אותו קיסר (אנטונינוס) מאת רבי יהודה. השם אנטונינוס היה משותף למספר רב של קיסרים רומיים, ועל כן קשה מאד להכריע בשאלת זו, אלא אם בודקים את כל העבדות הכרונולוגיות הקשורות בחוויו של רבי. לפיכך שורתה השם אנטונינוס היה כה פופולרי עד שישום בטיעות גם לקיסרים שלא נקראו בשם זה. בסקרה זו ניתלו מי שבסרו שאנטונינוס, ידידו של רבי, לא היה אלא ספטימיוס סברוס. במחקריו של גוטמן נורנגן לראשונה סקרה רוחנית של הרקע ההיסטורי-הכרונולוגי לפעולות רבי יהודה בנסותו להוכיח שרבי יהודה הגיע לשיא-גדלו בימי של קראלאן ואף מות באותה שנה בה מת קראלאן (217 לספירה). דעתו של גוטמן מקובלת כיום על רוב החוקרים, ואולם אליה יש לתהopic את התקיוגים הכרונולוגיים החשובים של ספרαι, ביחס לשנותיו האחרוניות

הקיסר הרומי קראלא (217–211), שלט בתקופת שיא גשיותו של רבי. קראלא היה תקיסר הרומי שרתש כנראה כבוד מיוחד לחצרו של רבי יהודה הנשיא.

ניתן לחלק את האגדות המתארות את היחסים שבין המנהיג היהודי היושב בציורי והקיסר הרומי לשתי קבוצות: אחת, אגדות וסיפורים המציגים את חכמו היתירה של רבי יהודה בשעה שענה לשאלותיו של הקיסר הרומי אנטונינוס, באגדות אלה נוצרת סיטואציה בה פונה הקיסר הרומי לרבי יהודה בשאלות שונות ומקווה לתשובתו. פניה זו באת מותך הערצת גדלות לחייבו של רבי:

אמר לו [אנטונינוס לרבי]: גדולים [של רOME] מצערם אותו. הבינוו [רבי] לגינה. בכל יום היה עוקר לפניו [קלח אחד של] צנון מן הערגגה. אמר [אנטונינוס]: משמע שכך אמר לי: הרגם אחד אחד ולא תתגרה בהם בכולם.³²

קבוצת האגדות השנייה באה לבטא את גדולתו של רבי מבחינה חברתית ופוליטית, לא רק כמנהיג האומה היהודית בארץ-ישראל אלא כמו שנזכרפו בו כל המעלוות של שליט: חכמה, עושר, כבוד ומעמד. לפי אגדות אלה היה רם ונכבד עד כי אפילו קיסר רOME נגה עמו ביראה ובדריך-ארץ, ולפי רוח הגונמה של האגדות אף התבטל בפניו. במסכת עבודה זרה אנו קוראים את הסיפור הבא:

בכל יום היה [אנטונינוס] משמש לפני רבי, מאכילו ומשקהו, וכשהיה רוצה רבי לעלות על מיטתו, היה [אנטונינוס] גוחן לפני המיטה ואומר לו: עלה עלי לימיთך. אמר [לו רבי]: לאו דרך-ארץ היא לולול במלכות כל כך. אמר [לו אנטונינוס]: מי ישmini מצע תחתיך לעולם-הבא: אמר לו [אנטונינוס]: יש לי חלק לעולם-הבא? אמר לו [רבי]: הנה. אמר לו [אנטונינוס]: והלא נאמר: "וְלَا יִהְיֶה שְׁرֵיד בַּבָּיּוֹן"? [השיב לו רבי]: בעשרה מעשה עשו [מדובר].³³

אגדות אלה הן דוגמה לשאיפתם של בני הדורות שבאו אחריו ימי רבי לפאר ולרומם את תקופתו ולהפכה למעין ימי-שייא. הציטוטות שהבאו וכן הדוגמאות האחרות מן המקורות של רבי יהודה. ספראי מראה שאין קיבל את סברתו של גוטמן כי רבי נפטר בשנת 217, אלא יש לאחר את שנת-פטירתו לפחות לשנת 222 לסתירה, השנה בה ביטל הקיסר אלכסנדר סבירות את מס הכלילא. קלילימן הגיע למסקנה ברונולוגית דומה בוכות פירוש משכנע על סוגיית 'זהות קונה את הכספי'. במאמרו מראה קלילימן שרבי יהודה הנשיא הייתה עד לשינויו המונגייטרי הגודל שחל בימיו של קראלא, בשנות 215 לסתירה. (קלילימן, עמ' 60).

32 אמר ליה מצערין לי חסובי [רOME] מעיליה ליה לנוינה כל יומא עקר ליה פוגלא מஸרא קמיה אמר שמע מינה הכי קאמר לו את קטול חד חד מניינו ולא תתגרה בהו בכולהו". בבל,

עבודה זרה י"ע".

33 "כִּי יוֹמָא מִשְׁמָשׁ לְרַבִּי מַכְבִּיל לְיהָ מִשְׁקִיהָ לְיהָ כִּי הוּא בָּעֵי רַבִּי לְמַסְקֵל פּוֹרִיא הַוְה גַּחֲנִין קמיה פוריה א"ל סק עילואי לפורייך אמר לאו אוורה ארעה לולולי מלכotta قول' תאי אמר מי ישmini מצע תחתיך לעולם הבא אמר ליה אתינא עלמא דatoi אמר ליה אין אמר ליה והכתיב לא יהיה שריד בבית עשו בעשרה מעשה עשו". שם, שם, ע"ב.

העוסקות ביחסים בין רבי יהודה לאנתרופוס שמשו בסיס להערכת החוקרים את טיבו של בית רבי יהודה הנשיא; ואכן מתוך המקורות עולה תמונה אידיאלית באשר לגודלו של רבי. אולם החוקרים לא העו למסקנה באשר לאפשרות שהיו קשרים פורמלאים יותר בין רומי לעיר ציפור, שימושה מרכזו האוטונומיה היהודית באותו תקופה. בנקודה זו יש לדעתנו חידוש העולה מן המימצא הוגםיסמטי.

כבר במאה ה"ט היה ידוע לחוקרי מטבעות ארץ-ישראל מطبع שנطبع בדיקסירה (ציפור) ביוםיו של קרקלא, אולם חרב קראיתו הנכונה לא עמדו על המשמעות המיוחדת של הכתובות.³⁴ מאו נתגלו מטבעות נוספות, בהם נדון להלן. הכתובות המופיעות הכתובות המענינית אותן היא, כמובן, זו שעלה המטבע מאוחר. את הכתובות המופיעות בגירסאות השונות שלמן תוך עיון בכל מטבע.

מטבע 8

מדלון ברונזה, 35 מ"מ, 25.65 גרם.

פנים : ראש קרקלא לימיין, מעוטר זר-דפנה, עוטה גלים. מסביב כתובות יוונית :

AYT KAI M AYP ANTΩΝΙΝΟC CEB

גב : ור, ובתוכו כתובות בת חמישה שורות :

ΔΙΟΚΑΙΑCAP

IEPAC AYT

ΠΙC ΦΙL CYM

MAX PΩ

MAI

השלמת הכתובת :

ΔΙΟΚΑΙΑΠΙAC IEPAC AYTONOMOY ΠΙCTHС

ΦΙLΙA CYMMAXIA PΩMAΙΩN

דויקמריה הקדושה האוטונומית, הנאמנה, ברית אהווה ועוזרת הדידות

עם הרומאים.

ראתה: א' קינדר, *שנתון מויאן הארץ*, יא (1969), לוח 9.

34 היל (לעיל, הערכה 4), עמ' וא, הערכה 4. היל מפרט את אפשרויות הקריאה השונות של הכתובות במטבעות בהן נדון להלן; ואולם הוא לא ניסה כלל לעמוד על משמעו ורקען ההיסטוריה. באותו עמוד (בחערה 4, מביא היל דוגמאות של כמה מטבעות ערים אחרות (באסיה הקטנה), בהם מופיעים חלק מן הצירופים במטבעות דיקסירה).

מטבע 9

מטבע ברונזה גדול, 32 מ"מ, 17.71 גרם.

פנימ: ראש קרקלא לימיין, כמו במטבע 8. הכתובת:

AYTOKPA CEBAC ANTΩΝΙΩΝ

גב: זר, ובתוכו כתובות בת חמש שורות:

ΔΙΟΚΙ

EPA CYΛ

AYT Π KC

IEP BCK

ΔΡΩ

השלמת הכתובת:

ΔΙΟΚΑΙΑΠΙΑC IEPAC ACYΛΟΥ AYTOMOY

ΠΙΣΤΗC ΦΙΛΙΑ CYΜΜΑΧΙΑ IEPAC BOΥΛΗC KAI

ΔΗΜΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ

בכתובת זו יש נראה שיבוש. האות Φ בשורה השלישייה התחלפה

לטוביים באות K. ציריך להיות Φ ולא K, כפי שעה מהשווואה

לשאר המטבעות. לאחר ההשלמה יהיה תרגום הכתובת כך:

דזקייפריה הקדרשה ועיר מקולץ אוטונומיאת, נאמנה, ברית אהווה ועורה

חדודית בין המועצה הקדרשה ובין הסינט של העם הרומי.

ראה: M. Rosenbergar, *City Coins of Palestine*, III, Jeru-

salem 1977, p. 62, no. 10

(אוסט' רוזנברגר, מוזיאון ישראל,

ירושלים).

מטבע 10

מטבע ברונזה ביגוני, 22 מ"מ, 8.50 גרם.

פנימ: ראש קרקלא לימיין, כמו במטבעות 8 ו-9. הכתובת:

AYTK

גב: זר, ובתוכו כתובות בת חמש שורות:

ΔΙΟΚΙ

EPACYΛ

AYT ΠΦC

IEP BOY

ΔP

השלמת הכתובות:

ΔΙΟΚΑΙΑΡΙΑΣ ΙΕΡΑΣ ΑCYΛΟΥ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ
 ΠΙΣΤΗΣ ΦΙΛΙΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΙΕΡΑΣ ΒΟΥΛΗΣ
 ΣΥΓΚΛΗΤΟΝ ΔΗΜΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ
 כתובת זו זהה כמעט לקודמתה, אלא שבשורה השלישית שלה מופיע
 הצירוף ΦC בבירור (ולא הצירוף המזרחי KC, כמו במטבע 9).
 (אוסף א' ורשי, חיפה, נמצא בקיסריה).

מטבע 11

מטבע ברונזה ביניינி, 27 מ"מ, 11.70 גרם.

פנים: ראש אלגabalוס לימיין, מעוטר ורידפנה, עוטה גלימה. הכתובות:

AYT M ANT

גב: זור, ובתוכו כתובת בת חמיש שורות:

ΔΙΟΚΙ

EPACΥΛ

AYT ΠΦC

IEP BC KA

ΔΡΩ

כתובת זו דומה לשתי קודמותיה, אלא שכאן נוסף הצירוף [I]KA
 (בשורה 4), שאינו משנה את תוכנה.

ראה: M. Rosenberger, *op. cit.*, p. 62, no. 14 (אוסף רונגנברג,
 מוזיאון ישראל, ירושלים).

מסתבר אפוא שלפנינו מטבעות שנקבעו כדי לציין מאורע ההיסטורי של ממש — ברית של
 אהווה וידידות (ΦΙΛΙΑ KAI ΣΥΜΜΑΧΙΑ) בין המעצמה הקדושה של דיווקיסריה-
 ציפורי, העיר האוטונומית, הבאה מנה, לבין הסינט והעם הרומי. כתובות מעין זו
 לא נמצאה בשום מקרה אחר על-גבי מטבעות עתיקים. אמנםמצוות עוד כמה ערבים שעיל
 מטבעותיהם מונצחת ברית בין ובין הרומים.³⁵ אולם, התארים בהן נתכבד דיווקיסריה-
 ציפורי בהודמנות זו הם ייחדים במיניהם.

דוגמה קדומה יותר בעניין דומה הוא מטבע מימי אגריפס הראשון. על-גבי המטבע מופיע
 הכתובות:

ΟΡΚΙΑ ΒΑΣΙΛΕΩΣ] ΑΓΡΙΠΠΑ ΠΡΟΣ]
ΣΕΒΑΣΤΟΝ] ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣ] ΡΩΜΑΙΩΝ]
ΦΙΛΙΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΑΥΤΟΥ

נדר בשבועה בירת ידרות ואחותה בין המלך הגדול אגריפס לאונופטום [קליאודיט]
קיפר והעם הרומי.³⁶

ברית זו הייתה כנראה הברית שהתחי אגריפס עם קלודius ברומא אודות מס' יוסף בן מתתיהו.³⁷

במטבעות 10 ו-11 נספח הבטי CH BOYLAHC, 'המועצת הקדושה', באחת תקופה הייתה המועצת העירונית בציורי אחת המועצות היהודיות הבודדות בארץ ישראל, אם לא היחידה. חכמי מועצת זו הובילו אותם נוכרים בתלמוד הירושלמי כמה פעמים.³⁸ סביר להניח כי ברית האחותה הנזכרת במטבעות נכרתה בין הגופים הרשימים שייצגו את שני העמים – הסינט שברומא ומועצת העירונית של ציורי. כל ערכיה של מועצת עירונית זו הייתה בהיותה מועצת העיר המובתקת בהדotta אז – מקום מושב הסנהדרין ומרכז לימוד התורה. בנוסף לאלה הייתה ציורי בתקופת הנגתו של רבי יהודה הנשיא גם המרכז הכללי החשוב ביותר של העולם היהודי.³⁹

סביר אפוא להניח כי אגדות המתארות את היהודים ההדוקים והמיוחדים ששררו בין קראכלא (אנטונינוס) ורבי יהודה הנשיא צמחו על רקע ברית שנכרתה באורת רשמי ותגנני בין רומא ודיקיסריה-ציפור. המונח המופיע במטבעות: 'דיקיסריה האוטונומית, הנמנה' הוא בבחינת הצהרה מטעם השלטון הרומי על מתח זכיות לעם היהודי היישב בציורי – למרכז הרוחני של עם-ישראל באותה תקופה. המשך התפתחות הדברים עד לэмיחת האגדות הוא אפוא כדלהלן: רבי וכות להערכת הקיטר אשר התבטה בכרית ברית אחותה בין רומא וציפור (משמעותו של רבי יהודה). עובדה זו שימשה מקור לא-אכוב לגאות לאומיות וגאותו זו שימשה רקע לסיפורים ואגדות שהעלו על נס את ראשית המאה השילישית לספירה בתקופת-זהה בתולדות עם-ישראל. באגדות משתקפת מערכת-יחסים בין רומא או הסינט הרומי והמרכז היהודי שבציורי, באספקטליות יהשי האנשים.⁴⁰

36 י' משורר, מטבעות היהודים, מס' 93. ראה דיוון מצהה במטבע זה: א' קינדרל, "מטבע של המלך אגריפס לכבוד ברותו עם רומא", *שנתון מויאן הארץ*, יא (1969), עמ' 10–17; וכן: י' משורר, עלון החברה הנומיסמטית לישראל, ה (1976), עמ' 67–68.

37 יוסף בן מתתיהו, *קדמונות*, 276–275.

38 ירושלמי, פאה א, טז ע"א. וראה: אלון (לעיל, העלה 23). אפשר גם שהמועצת הקדושה היא הסנהדרין.

39 ראה: ביכלר (לעיל, העלה 1), עמ' 23, הערה 47.

40 היוונים כתבו ש"סברים ואנטונינוס בנו חיבורו את היהודים עד למואד". כן אפשר שיש קשר בין היחס ליהודים וועלית מעמדם של כל תושבי המורה והשוואות לו של אורי רומי,

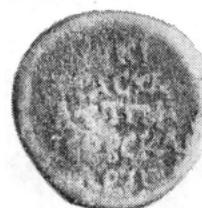
מטבע 8

מטבע 9

מטבע 10

מטבע 11

הקשרים בין רומא לציפורים מתחברים על רקע מגמת השלטון בתקופה זו. תופעה של קירוב אלמנטים מורחיים באימפריום הרומי החל מסתמנת עד בתקופתו של ספטימיוס סברוס. מוצאו של קיסר זה (211–193 לספירה) – אביו של קרקללא – מאפיין הפיניקית, שפטו, מרבותו והעובדה שנשא לאשה את يولיה דומנה – בת למשפחה מיוחסת בסוריה – תבררו ייחדיו להעדפותו את המורה על-פני חלקים אחרים באימפריום. בתקופה זו חלה התפתחות עצומה בפרובינקיות המורחיות: שגשוג כלכלי, סילילת כבישים באורך של אלפי מילים ויסודות ערים חדשות. אף בארץ-ישראל הוכרו באותה עת כמה יישובים כערים ונקרו על-שם של הקיסר: לוד, שנקרה Lucia Septimia Severa; בית גוברין, שנקרה Lucia Septimia Severa Eleutheropolis⁴¹; Diospolis אף חידש את טביהם של סלעי הרכסים הרכסים הפרובינקיאליים (טראדרכמות), לאחר הפסקה של מלعلا משובנים שנה, בשלוש מטבחות: שתי המטבחות המסורתיות באנטוכיה ובצ'ור ועליתן הוסיף את לאודיקיאת. ביוםיו של קרקללא בנו התגברת פעילות זו ומספר הערים שהשתתפו בהנפקתם של סלעים פרובינקיאליים היה לא פחות מעשרים ושמונה. נמנה כאן רק את אלה שבארץ-ישראל: עזה, אשקלון, קיסריה, עכו, גדר, שכם ואיליה-קפיטון⁴² לינה. בתקופת שלטונו של קרקללא המשיכו הפרובינקיות המורחיות להפתחת ואפשר אם כן כי היחסים המיויחדים רומי-ישראל, שבאו לידי ביטוי באגדות ועל-גביהם המטבחות, צמחו על רקע פעילות הטיפוח האינטנסיבית של הפרובינקיות המורחיות בימי ספטימיוס סברוס וקרקללא.

סיכום

הדיון במטבעות ציפורי מבטיח את חשיבותו חקר המטבעות ותרומתו ללימוד ההיסטוריה. הצגנו את האפשרות כי מטבעות שנطبעו בציפורים בשנות 68–212 לספירה משקפים את ההוויה

לאחר הצהרת הוכיות של שנת 212 לספירה (Constitutio Antoniniana) על-ידי קרקללא. (הירונימוס בפירוש לדנייאל יא, כ). אין לבוא בעונת כלפי ההיסטוריה הרומיים של אותה תקופה על שלא רואנו להזכיר ברית זו בין ציפורי רומא וספק אם דعوا עלייה. דיבעה מעין זו עשויה היתה להופיע בספר היסטורי כתוב בידי היטטורון יהודי בארץ-ישראל, מעין יוסף בן מתתיהו של המאה השלישית לספירה, אשר לא היה קיים, לדאבונו. בכל זאת מצוי ביטוי אחד במקורות המרמו אולי בדרך שלו על הברית הזו. בתלמיד בבלי, עבדה וזה י' ע"ב, לאחר לקט של אגדות של רבבי יהודת ואגטניות, אנו קוראים: "כי שכיב אנטוניוס אמר רבנן ונתרדה חביבה" (משמעותו על ההסכם בו אנו דנים ואשר לאחר מות הקיסר לראות במלה 'חביבה' מעין מונת המרמו על הפסכם בו אנו דנים, והם שוכן תקופה רומי ספק היה אם יימשך תקופה. לפי מطبع 11 שהוא מימי אלג'bאלוט, המשיך להיות הסכם זה בתקופה במימי אלג'bאלוט (212–222 לספירה).

⁴¹ באונה עת ממש, נעשית שומרון קולוניה; ראה: הל' (יעיל, הערא 4), עמ' 43, 44.
⁴² A. R. Bellinger, "The Syrian Tetradrachms of Caracalla and Macrinus", *Numismatic Studies*, III (1940), pp. 90–103

[16]

ההיסטוריה ואולי אף המשפטיות שנרכמו בעקבות עמדתם של אנשי-העיר באותה תקופה, יהודתת המובהקת של העיר ציפורני בימי טריאנוס קיסר מוצאת את ביטוייה על-גבי מטבחותיה. זאת למדנו מהשווותם למטבחות ה'אליליים' של שאר מטבחות ארץ-ישראל של הימים ההם. תקופת-הזהר בימי רבי יהודה הנשיא מוארת בעורות מטבחות ציפורני מימי קראלא, בנזומנו של רבי. אלו מלמדים כי אין מקום לספקנות שקיינה בלב חוקר תולדות ישראל באשר לగרעין ההיסטורי של הסיפורים על היחסים הידידותיים בין רבי יהודה והקיסר הרומי. הכתובות שעל-גבי המטבחות מעידות על ברית שנכרצה בין אנשי ציפורני והעם הרומי, ומשלימות את שהחיסרו המקורות ההיסטוריים, החיצוניים והפנימיים כאחד.